

SUDGA OID PSIXOLOGIK EKSPERTIZASINING RIVOJLANISH JARAYONI VA TARIXI.

To‘rayev Shaxriyor Ilg‘or o‘g‘li

Osiyo xalqaro universiteti, psixologiya ta’lim yo‘nalishi

1-bosqich talabasi

Elov Ziyodullo Sattorovich

Osiyo xalqaro universiteti professori, Psixologiya fanlari doktori (DSc)

elovziyo2021@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi kunga qadar chuqur izlanishga va qator ilmiy tadqiqotlar o‘tkazishga, shuningdek juda ko‘plab munozara va baxslarga sabab bo‘layotgan, aniqlik va diqqat, juda katta bilim talab etilayotgan, sudga oid psixologik ekspertiza soxasining asl xususiyati va ushbu jarayonning qanday tarixga ega ekanligini tahlil qilingan bo‘lib, ushbu soxadagi ulkan o‘zgarishlar qilish, aniqliklarni zamonaviy texnologiyalar bilan yanada mukammallashtirish, bugungu zamonning muhim talabi ekanligi keng yoritib berilgan.

Kalit so‘zlari: Sud ekspertizasi, psixolog, ekspert, barmoq izi, ekspertiza turlari, sudlov jarayoni, sudya, affekt, depressiya.

Kirish. XXI asrda inson va uning baxtli hayot kechirishi muammosi har qachongidan ham dolzarb masalaga aylandi.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev aytganlaridek: “....., biz har bir fuqaro o‘zining kuch va imkoniyati, qobiliyati va salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun keng sharoit va imkoniyat yaratib berishimiz kerak¹”. Bu esa jamiyat a‘zolaridagi ijtimoiy psixologik muammolarni o‘z vaqtida yuqori darajada yechimini topishni talab qiladi.

Biz bilamizki har narsani ibtidosi va intihosi bor, ammo ilm-fan ma’rifatda aslo yakun bo‘lmaydi. Qancha bilib o‘rganganiz qadar shuncha ko‘p yangiliklar yaratishimizni va albatta jamiyatga foydamiz tegishini anglab yetamiz. Ushbu bilimlar orqali kelajak avlodlarga, juda katta ma’naviy ozuqa yetkazib beramiz. Hozirgi kunda o‘rganilayotgan ba’zi bir soxalar uzoq bir davrlarni bosib o‘tganini ko‘rishimiz mumkin. Ammo, qaysidir davrlarda ma’lum sohalardagi tanazzul tufayli, rivojlanish va o‘shida susayish keying davrlarda o‘zining kamchiliklari bilan taraqqiyotga ta’sir etayotganini ko‘rishimiz mumkin. Bugun bu kabi sohalarda orasida o‘zgarishga va rivojlanishga yanada muhtoj bo‘lgan sudga oid psixologik ekspertiza jarayoni haqidagi ilmiy ma’lumotlarni tadqiq qildik.

Asosiy tahlillar: Bugungi kunda, yuridik sohaning kun sayin rivojlanib borayotganligi natijasida, uning qator tarmoqlari shu jumladan yuridik psixologiya ham rivojlanmoqda. Natijada sohaning muammolari yuzasidan turli amaliy tadbirlarda sifat

¹ **Mirziyoyev Sh.M.** Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T.: O‘zbekiston. 2016. 23-bet.

bosqichiga erishish uchun mavjud tajribalarga tayanib, mahalliy mutaxassislar tomonidan bir qator masalalar qayta ko‘rib chiqilishi lozim²:

1. Bugun Jahon psixologiyasida qo‘llanilib kelayotgan “Standartlar”ga tayanib, yuridik psixologiyada psixologik metodikalardan foydalanish borasida mahalliy muhit uchun aniq ko‘rsatmalar ishlab chiqish;

2. Mahalliy sharoit uchun qo‘llanishi lozim bo‘lgan yuridik psixologiya sohasidagi qo‘llanmalarni nashr ettirib borishni yo‘lga qo‘yish;

3. Yuridik psixologiya imkoniyatlaridan foydalanish bo‘yicha amaliy qo‘llanmalar ishlab chiqish;

4. Mutaxassislar tayyorlash jarayonida Yuridik psixologiyaning boshqa tarmoqlari bo‘yicha ularning standartlari masalasi uchun alohida mashg‘ulot mavzularini ajratish lozim.

Jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida, fanlar tizimida psixologiya fani muhim ahamiyatga ega. Akademik B.M. Kedrovning fikricha – psixologiya o‘zlashtirilayotgan gumanitar, aniq va maxsus fanlarning markazini tashkil etadi.

Huquqni muhofaza qilish faoliyatida psixologik bilimlar quyidagi jarayonlarda qo‘llaniladi:

- shaxsni to‘g‘ri diagnostika qilish;
- insonga nisbatan individual yondashish;
- taktik usul va qarorlarni tanlash va ishlatish;

Yuridik sohada shaxsni mana shu kabi jarayonlar bilan tadqiq qilish va o‘rganish sudga oid psixologik ekspertizada amalga oshiriladi.

Asli sudga oid psixologik ekspertiza biz uchun nimaga kerak degan savol paydo bo‘ladi. Javob shundaki, aniq tashxis, tahlil, bir insonni hayot mamoti uchun ham vijdonan kurash olib borish uchun, bir insonni hayotini asrab qolish uchun ham bizga sudga oid psixologik ekspertiza kerak.

Sud psixologik ekspertizasi bu – sudda huquqiy masala uchun ishlatiladigan baxs yoki munozara. Shu sababli sudga oid psixologik ekspertizasi bu – sud sharoitida ilmiy psixologik nazariyalar haqidagi suhbat yoki munozara olib borish jarayoni hisoblanadi.

Sudga oid psixologik ekspertiza nomi ya’ni argumentativ mashq degan ma’noni anglatuvchi sud tibbiyoti sifatidoshidan kelib chiqqan bo‘lib, uning ingliz tilidagi eng qadimgi ma’nosi sudlarga tegishli, qo‘llanilgan yoki sudlarga yoki ommaga muhokama va muzokaralarga mos keladi. Ingliz tilidagi ushbu so‘z, lotincha sud tibbiy so‘zidan olingan bo‘lib bozor yoki shakli, ommaviy degan manoni anglatadi, bu esa o‘z navbatida lotincha forum so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib bozor joyi, degan ma’noni anglatadi.

Sudga oid psixologik ekspertiza tarixiga nazar soladigan bo‘lsak, bu yo‘nalishdagi dastlabli ishlar milodiy I-asrning boshlarida Rimlik notiq va huquqshunosh Kvintilian tomonidan, aybsiz kishini oqlash uchun asosiy sud ekspertizasidan foydalanganligi

² Elov Z.S. Yuridik psixologiya. B.: 2023 Kamolot nashriyoti 238-b.

ma'lum³. Rim modeli zamonaviy sud va huquq tizimining asosini tashkil qiladi. Shunday qilib, qadimgi Rimda dalillarni tekshirishda ilmiy tamoyillar qo'llash ajablanarli emas. Ammo, G'arbda Rim imperiyasining qulashi bilan sud ekspertizasini qo'llanilishini keying ming yillikdagi jarayoni to'xtab qolgan desak mubolag'a bo'lmaydi.

Milodning V-asrlarga borib, German va slyavyanlar jamiyatida birinchi bo'lib o'lim sabablarini aniqlashda tibbiy mutaxasislarni jalb qilish to'g'risida qonun chiqarilgan edi. Bu qonunga asosan tibbiyot hodimlarini alohida sud ishlariga jalb qilishini talab etilgan.

Tarixiy ekspertlarni izlanishlari natijasida VI-asrlarda Xitoy mutaxassislari ham ushbu sohada yaxsigina bilimlarga ega ekanligini aytib o'tish lozim. Ushbu faktlar bo'yicha o'sha davrdagi muhim qimmatga ega bo'lgan asar Ming Yuen Shin Lu nomli muallifning kitobida eslab o'tilganligini manbalar ko'rsatib o'tadi.

VII-asrda barmoq izlaridan indentifikasiya qilish vositasi sifatida foydalanish tushunchasi birinchi marta qo'llanildi. Tarixiy malumotlarga ko'ra savdogarlar o'zlaridan qarzдор bo'lgan mijozlarini kimligini uning barmoq izlarini hisob qog'oziga olish orqali tekshirishga musharraf bo'lgan. Keyinchalik esa bu metodikani sudyalalar inkor etib bolmaydigan dalil sifatida qabul qilishgan.

Mana biz hozirgi zamonda qo'llab kelayotgan barmoq izlari aslida qanchalik tarixiy jarayonlarni bosib o'tganligini guvohi bo'lyapmiz aslida oddiygina savdogarlarni mijozlar bilan o'rasidagi o'rnatilgan bu kabi muloqot, bugungi davrda ham foydalanib kelinayotganligini ko'rishimiz mumkin.

Eramizdan avvalgi 1000-yilga kelib, o'sha davrlarda Xitoy, Bobil, Fors va yangi Shotlandiya kabu joylarda rasmiy hujjatlarni imzolashda ham barmoq izlarini ishlata boshlashgan.

Bu birgina barmoq izi ekspertizasini qisqacha tarixiy jarayoni hisoblanadi. Biz izlanish olib borayotgan ushbu soxada juda ko'plab ming yillik tarixga ega bo'lgan metodikalar borligini ko'rishimiz mumkin. Balki ba'zi bir metodikalarini hozirgi zamonaviy texnologiya asrida ham tatbiq etib uni zamon bilan hamfikir bo'lgan holda o'rganib chiqishimiz yoki yanada chuqurroq o'rgangan holda bu sohada yanada ulkan yutuqlarga erishishimiz mumkin.

Bu tarixiy ma'lumotlardan tashqari, bugun zamonaviy ekspertiza jarayonida barmoq izlari bo'yicha yirik olim, sohaning otasi sifatida, AQShning Takoma shtatidagi indefikasiya byurosi (*HM Smit barmoq izi*) rahbari Frensis Galton⁴ hisoblanadi. Ko'pgina malumotlarda bu insonni barmoq izlari bo'yicha bugun dunyodagi eng asosiy shaxs sifatida qaraladi.

³ **Elov Z.S.** Yuridik psixologiya. B.: 2023 Kamolot nashriyoti 238-b.

N.T.Tojiyeva., Z.S.Elov., Voyaga yetmaganlarda sudga oid psixologik ekspertiza o'tkazishning psixologik xususiyatlari. Pedagogik va psixologik tadqiqotlar. 2024 №1

⁴ **Elov Z.S.** Yuridik psixologiya. B.: 2023 Kamolot nashriyoti 238-b.

N.T.Tojiyeva., Z.S.Elov., Voyaga yetmaganlarda sudga oid psixologik ekspertiza o'tkazishning psixologik xususiyatlari. Pedagogik va psixologik tadqiqotlar. 2024 №1

Xulosa va tahlillar: Yillar davomida o‘rganilib asta-sekin taraqqiy eta boshlangan bu soxa hali ham rivojlanib bormoqda. Shu o‘rinda o‘quvchida Sudga oid psixologik ekspertiza bo‘yicha tadqiqotchi kim degan savol paydo bo‘lishi tabiiy jarayondir.

Arximed ehtimol birinchi sudga oid psixologik ekspertizani asoschisi bo‘lgandir. Bir tarixiy ma’lumotda aytilishicha, qirol mahaliy zargardan maxsus oltin toj buyurtma qiladi, ammo, bu sof oltin emas deb gumon qilgan. U Arximeddan aldanganmi yoki yo‘qligini aniqlashini so‘raydi, lekin u tayyorlangan tojda biror bir sinov o‘tkazmasdan, unga zarar etkazmasdan tekshirilishini xoxlaydi.

Yuqorida aytib o‘tilgan afsonaga qo‘shimcha ravishda sudga oid psixologik ekspertiza Xitoyda vujudga kelgan degan taxmin ham borligini unitmaslik lozim.

Yani bir dehqon o‘z dalasida o‘roq bilan o‘ldirilgan. Tergovchilar tomonidan barcha dehqonlarning o‘roqlarini yig‘ib olishadi. Bir necha soniyalardan keyin bir o‘roq chivinlarni o‘ziga tortayotganligini ko‘rishadi va aynan shu o‘roq qotillikda ishlatilganligini va uning sohibi qotil ekanligini aniqlashadi.

Davrlar o‘tgani sayin, bu soxada ham asta-sekin rivojlanishlar bo‘ldi, 1247-yillarda Xitoyda sudga oid psixologik ekspertiza bo‘yicha birinchi darslik nashr etilgan bo‘lib, u shubhali o‘limini tekshirishda amal qilish kerak bo‘lgan tartiblarini hujjatlashtiriladi.

Yana bir ma’lumotga qaraganda miloddan avvalgi 44-yilda Yuliy Sezar o‘ldirilganidan keyin davolovchi doktor jasaddan topilgan 23 ta jaroxatdan faqat bittasi hallokatli ekanligini aytib o‘tganligini ham ko‘rishimiz.

Yuqoridagilarga asoslanib va boshqa qator juda ko‘plab manbalar o‘rganilib chiqqan holda, sudga oid psixologik ekspertiza naqadar uzoq yillik tarixiga ega ekanligini ham korishimiz mumkin.

Sud – psixologik ekspertizasi predmeti shundan iboratki, bu yerda ayblanuvchi, sudlanuvchi, guvoh va jabrlanuvchi ko‘rsatmalarining to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini aniqlash emas. Bu tergov va sudning vakolatlariga kiradi.

Sud – psixologik ekspertizasining asosiy vazifasi psixik jarayonlarning kechishi natijasida, so‘roq qiluvchi shaxsning individual xususiyatlariga ko‘ra, isbot uchun tegishli bo‘lgan faktlarni u tomonidan adekvat qabul qilinishi, eslab qolishi va so‘zlab berish imkoniyatlarini aniqlashdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROYHATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T.: O‘zbekiston. 2016. 23-bet.
2. Elov Z.S. [Yuridik psixologiya](#). Darslik. Buxoro-2023 Kamolot nashriyoti 486b
3. Elov Z.S. [SUD-PSIXOLOGIK EKSPERTIZASI TARIXI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI \(ilmiy manbalar tahlili asosida\)](#). Journal of Pedagogical and Psychological Studies 2 (1), 3-8. 2024

4. Tojiyeva N.T., Elov Z.S., [Voyaga yetmaganlarga sudga oid psixologik ekspertizasini o‘tkazilishining psixologik xususiyatlari](#). 2024 ПЕДАГОГИК ВА ПСИХОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАР 1 (№1), 9-14
5. Elov Z.S. [Sud-psixologik ekspertizalar o‘tkazishning huquqiy va tashkiliy asoslari](#). 2024 TECHNICAL SCIENCE RESEARCH IN UZBEKISTAN 2 (2), 58-69
6. Z.Elov. [O‘smirlarda suitsidal holatlarni keltirib shiqaruvshi ijtimoiy-psixologik omillar](#). 2024. PEDAGOG 7 (5), 31-37
7. Elov Z.S. [Sud psixologik ekspertizasi tarixi rivojlanish jarayoni bosqichlari](#). PEDAGOG RESPUBLIKA ILMIY JURNALI. 7 – TOM 4 – SON / 2024 - YIL / 15 – APREL. 306-313
8. M.A.Gafarova., Z.S.Elov. [Inklyuziv ta’limda pedagog-psixologning kasbiy psixologik xususiyatlari](#). PEDAGOG RESPUBLIKA ILMIY JURNALI. 7 – TOM 4 – SON / 2024 - YIL / 15 – APREL. 477-480
9. Z.Elov. [Sotsialno-psixologicheskie prichiny formirovaniya deviantnogo povedeniya u podrostkov](#). Pedagogik mahorat. Ilmiy jurnal. 2024
10. Z.S.Elov. [Zo‘ravonlik jinoyatlarini sodir etuvchi shaxslar toifasi psixologiyasi](#). Pedagogik akmeologiya. Ilmiy jurnal 5/3. 2024
11. Elov Ziyodullo, Ya. SAMINJONOV. [O‘smirlar orasida o‘z joniga qasd qilish holati psixologik muammo sifatida](#). 2024. Journal of Pedagogical and Psychological Studies 2 (2), 69-78
12. O.Mamatov., Z.Elov. [Talabalarni bilish faoliyatiga motivlashtirishning psixologik va pedagogic asoslari](#). Journal of Pedagogical and Psychological Studies 2 (1), 37-42. 2024
13. Z.Elov. [Identifikatsiya jarayoni muammosining psixologiyada o‘rganilishi](#). ZAMONAVIY PSIXOLOGIK TADQIQOTLAR INTEGRATSIYASI. Ilmiy konferensiya to‘plami. 2023
14. Z.Elov. [O‘z joniga qasd qilish masalasi jamiyat oldida turgan muhim ijtimoiy-psixologik muammo sifatida](#). 2023. Journal of Pedagogical and Psychological Studies 1 (12), 50-54
15. Z.Elov. [Shaxsda fobiya holati va uning diagnostikasi](#). 2023. Journal of Pedagogical and Psychological Studies 1 (11), 66-74
16. Z.Elov. [Suitsidal xulq-atvor haqida tahlillar va nazariyalar](#). 2023. Journal of Pedagogical and Psychological Studies 1 (10), 11-22
17. Z.S.Elov. [Suitsidal xulq-atvorning zamonaviy psixologiyada o‘rganilishi: tahlillar va nazariyalar](#). 2023. Science and Education 4 (10), 326-342
18. Z.Tuymuradova., Z.Elov. [O‘z joniga qasd qilish masalasining o‘rganilishi va ilmiy tahlillar](#). ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISH VA UNGA QARATILGAN KREATIV G‘OYALAR, TAKLIFLAR VA YECHIMLAR rjyferensiya to‘plami. 2025. 187-193

10-Mart, 2025-yil

19. Z.S.Elov. [O‘z joniga qasd qilish holati o‘smirlar orasida psixologik muammo sifatida.](#) IQRO JURNALI 1 (2), 134-142. 2025

20. Z.S.Elov. [Sudga oid psixologik ekspertizasining rivojlanish jarayoni va tarixi.](#) OSIYO XALQARO UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI. №1 (2024/6), 112-119

21. Z.S.Elov. [O‘smirlik davrida shaxs xulq-atvorida kuzatiladigan reaksiyalarning psixologik ta’siri.](#) PSIXOLOGIYA ILMIY JURNAL 1 (1, 2022), 27-29